

ДЕМОКРАТИЯ, АЖЫК-ЧАРЛЫГ ЧОРУК

(3-кү армандан чыктыруу)

ТЫВАГА ХАМААРЫШТЫР

РСФСР-ийн Дээдэ Сөвдийн Нациялар Со-
вдийн октябрь 16-да кезекки хуралында «Тыва
Республиканың 1991-1992 чылдарда социал-эконо-
миктиг хөгжүлдезиниң дугайында» РСФСР-ийн
Министрлер Чөвүлелиниң 1990 чылдың сентябрь
27-деги докталамалык күөсөлдөниң дугайында
илеткели чуталажып көргөн.
Илеткели Тыва Республиканың Министрлер Чөвү-
лелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржак, РСФСР-ийн экономика
министриниң оралакчызы Л. А. Запальский, социал-
экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле комиссияның дар-
газынын оралакчызы А. В. Петухов олар кылган.
РСФСР-ийн Дээдэ Сөвдийн Президиумунун парла-
та албанын дымнадындан.

КОНКУРСТУ ЧАРЛААН

Улустун хөгжүм херекселдеринге ойнар күөсө-
лдөниң, чалмы композиторларын болган
урууларга чаа хөгжүм чогаалдарын бижириниң
талазы-биле уруулар конкурсу республикада
чарлаан.

Бо талазы-биле доктаалды Тыва Республиканың Улус
өөредилге, Культура министрстволарынын, Композитор-
лар эвилелиниң, В. И. Ленин атыг Совет уруулар фон-
дузунун Тыва республика салбырынның президиумунун
коллективиз хүлөп алган.

Конкурс 1992 чылдың март 24-26 хүнеринде Кызылга
эртер.

КОМИТЕТТИ ТУРГУСКАН

Тыва Республиканың Дээдэ Сөвдийн онгу сес-
сиязында Чонну ажылга тургузар талазы-биле кү-
рүс комитетин бистин республикада тургускан.
Ук комитеттин даргазынга Чаагай-оол Серенович
Монгушту томуйлаан.

Чаа хүрүс комитетинин сорулгазы болжа: Конститу-
цияда айтылганга ёзууар кижиниң ажилдар эргели
амырдалга боттандыры. Республиканың ажилтын
күжүн чөптүг ажылдар талазы-биле программаны
ажылдап кылган, ону боттандырып дөш толгарай
ажылды чорудар. Чурттуу лизы-бүрү өөредилге чер-
леринге чонну тускай эртем-билиг, мергежил чедип алы-
рынга өөредир, ажил чон арктанары ажылга тургузар
болгаш өске-даа ажилдарын чорудар.

Республиканың инитилел-политиктиг солуну

1925 ЧЫЛДА
УНӨЗҮЛӨТТӨНГӨН

ШЫН

№ 175 (14675)

1991 чылдың октябрь 18, пятница

Садар өртөз 20 көп.

ПЛАН КҮҮСЕТТИНГЕН

«Алдан-Маадыр» совхоз-
тун Сарыг-Булуң сүт-оо-
раан фермазын бир кезек
үдө дүжүрүп каапкан
турган. Сөөлү чылдарда
катап тургускан. Эрги ка-
жаларын, чурттага оа-
жыларын септэн. Саан-
чыларын, кадарчыларын,
бызаа ажалчыларын
ажылдап, чуртап турар
байдал арай хирелг-даа
бол, олар хүлөнгөн акы-
лынга кызымак улус. Оон
бир чийжэ, 1991 чылда кү-
рүсө сүт дүжарынын пла-
нын хуусаа бетинде күө-
сеткеня болур. Бо чылын
күрүсө 180 тонна сүт са-
дар плаанын кыс. Ону 180,9
тоннага каш хонук оорун-
гаар күөсөттүкчүс. Илан-
га немей ам-даа 30 тонна
сүтү дүжар Арва оысте
бар. Саанчылар Киваа Са-
рыглар, Саида Монгуш, Ни-
ктор Сарыглар плаанын
ооналдарын ажыр күө-
сеткен.

Сөөлү чылдарда малчын-
нарнын, саанчыларын
амырдал хандырлагыны
ке сатыш салымшы-
нын кошкатканы и-
ден. Саанчылар, мал-
чынаар дөргө сатыш-
магазын ырак ажалдап,
чуртап чорур болган,
аш-чем, бараан-сараан-
бисе хандырлагы бер-
дөн улус. Оларга бараан,
аш-чем аймаан тусканал
садарын организаастар бол-

за эки. Аш-чем, бараан
аймаа элбек шагда, бо ай-
тыр турбайн турган, ам
оа тыттып келген, ону бир
изы шитпирлээр чуту-
ла.

Саанчылар үргүлү өл-
жик кайаа иштинге ажил-
даар болгай. Оларны тус-
кай ажалын хеп-онле
сөөлү үдө мырцай хан-
дырбастан. Ресин иди-
тер, халаттар херек. Олар-
нын эдилелиниң хуусааын
база кызырар херек. Халат
сүт болза бир ай четтес
элеп каар-дыр.

Саанчыларын ажилдар
шагын, оон төлөвирин э-
көрү база эржюк чутула
апарган деп болаар мен.
Олар эргелиниң 4-5 шакта
ажылдап эгелээр, оран ке-
жэ доозарлар. Хүндүс ха-
ры бичи дымтанып алыр.
Хонукта 14-15 шак ажил-
дап турда, оларнын ажил
шагын 7-8 шак кылдыр
бижит турар бис. Кадарчы-
ларын ажалын шагын
саанчылар база-ла ыдыг.
Оларнын дүсө ажилдаан
шагын санавай турар. Оор-
сук келерин шагда калар-
чылар дүсө база таным-
лап тура хонар болгай.
Геологтарын сүт дынаар-
га, хову байдалында ажил-
дааны дөш Немелде тө-
лөвир алыр боор чүве чор-
ду. Малчынаар, саанчылар
база геологтар ынааш кыш,
чай чок көжүр-дүжүп, бир-

гээр чутаалаарга, хову
байдалында ажилдап, чур-
тап чорур кижилер-дир.
Оларнын ажалын теле-
вирин чүгө элө көрүп бол-
байт.

Бистин фермазыста оа-
жынаар чедиптес. Саан-
чыларын, кадарчыларын
чамдызы Алдан-Маадыр
суурдан барып-көп ажил-
дап турар. Фермага чур-
тага бажынарнын немей
тударын чоокку үдө шит-
пирлээрин манап турар
бис. Оон ийай сүт кудар
флягалар чок-тур. Сүт
сөөртүр машина үрели бер-
ген таварылаларда сүтү
флягаларга кудуп алгаш,
сүт заводунче чорудар-дыр
бис. Флягалар чедиптес
болганнан чамдыкта сүт-
түн шитүзүн чорудуп шы-
давайн баар-дыр бис.

Сарыг-Булуң сүт-бараан
фермазынын саанчыларын,
кадарчыларын ажил-
даарында таварылаларда
ылг байдол долгуу-онле
тургустуу-маан-даа болз,
олар бергелерин ажал эр-
тип, кызымак ажалдап тур-
дарлар. Кышталашкында
кажаа-хораавысты оаш
бурунгаар белеткеп алган
бис. Инек, бызааны кышкы
үдө эки ажаап, сүт саа-
дазынын денелини куду-
латпайн ажилдаар сорул-
галыг бис.

Геннадий МОНГУШ,
СБФ-ийн эргелечин.

БАЗА КАТАП ИВИЖИЛЕР

ДУГАЙЫНДА...

азы Олар далганны

хүлге хөп чип турар

Тожунун ивижилериниң
амырдал чуртталгазынын
байдалын экижилер дуга-
йында хурал-суглаага чу-
гаалажып, солун, сеткүүлге
бижит шаг болган. Ынчал-
за-да ажил-херек хурал-
суглаада, солун, сеткүүл-
ден ыңайлавай турар.
Ивижилериниң амырдал-
лында улуг өскөргөнгө чүе-
даа чок. Ынчанга ивижи-
лериниң хандырлагынын эки-
жилериниң дугайында ай-
тырыны «Шыны» арны-
нарынга база катап көдүр-
дөп шиттирлеп алдым.

50-60 чылдар үзүнде
ижижилериниң удуртукчулар,
эмчилер, сатыш ажилдап-
чылары, чарыларга бүтү-
лө херек чүдүлериң чүдү-
рүп алгаш, каш хонук че-
рааш, кезип чоруп тур-
ганын сактып олур мен.
«Совет Тыва» колхозтун
даргазы В. С. Тамдын-оол
баштап, Ак.Баш ивижи-
леринге бир катап айт-
тылган бис. Аравыска куль-
тура ажилдакчылары, киж-
и база мал экичилер, сатыш

ажылдакчылары чораан.
Аш-чем, бараан-сараан,
эм-таа аймаан 60 хире ча-
рыларга чүдүрүп алган бис.
Ол чораша, ивижилериниң
кадынын шитип, эм-таа
аймаан оларга берип, иви-
лериң эмнеп, оон-тоглаан
ны көргүзүп, дескиң-бес-
даны номчуп турдуус.
Ужуржышкынаар үсөин-
де ивижилер бөгүнү салып
турар негелелерин ынаан
база салып турганнар. Иви-
жилериниң чөптүг негелел-
лери амта чедир боттан-
дыр мал келген хомудачыг.

Амгы үдө ивижилерге
чедери черле чигээндир.
Ындыг-даа болза, удуртук-
чулар, депутаттар, эмчи-
лөр чок ивижилер ивижилер-
ниң тургаларында өвөш-
баар, оларга боттуг дуза
көргүзериң кызытпас-тыр.
Вертолетиңе шал-бул ба-
рып көрүрү, оларнын биле
каш сөс солчур ол-ла.
Удуртукчулар чүлге ааза-
рынга өйлөшкөн, аазаан
сөзүн ээлесек боор-дур. Иви-
жилериниң майтынарныг.

Делгер-оол ООРЖАК.

чадырларында сода чангыс
хонмаан удуртукчу олар-
нык амырдалынын бер-
гелерин дөшүне чедир
кайып хандыр билди алыр
деп. Чамдык даргалар иви-
жилерини тургаларын вер-
толетиң кезип чораш хир-
реинде оода чангыс шоо-
дай далган чүдүрүп албаан
боор-дур. «Май 1» совхоз.
тун директору А. С. Каадыр-
оол чангыс катап келгеш,
курт иледи деп. Кара-Суг
фермазынын хоочун иви-
жилең Х. Ч. Семгииниң чу-
гаалап турар. Мал эмчиле-
ри апрель айдаан бээр көзү
корбоон Хуусааалык чы-
маасит база хомудан чу-
гаалады. Бо кижиниң ко-
ландынан 18 иви өкпөс
арааш өлгөн. Оларнын өл-
гениниң дугайында акт би-
жиң тургустуу-маан, амта
чедир дигир ивижилер кыл-
дыр совхозтун өтбөдүндө
кирип, ивижилең «Мойтун-
да астына» берген.

Тожунун ивижилериниң
кыштын соогууда майгыны.
нарда, чадырларда чурт-
тавышаан. Аш-чем аймаан
оларга ховар чедирип тур-
рар. Үс чок болганнан
далганы ивижилер, отка
өртөдүп, хүлге хөп, ы-
жырып чип туралар.

Ивижилериниң амырдал-
лы ажикидер дугайында
чугааны, шиттирлериң
ажыл-херекче шиттилер үе
келбөзө бе?

Делгер-оол ООРЖАК.

ШАННАЛДАР КӨВҮДЭЭН

Шаннал дөргө кижилер-
ни бедик бодурукчулук
ажылдарыне сорук кий-
рер дөргөн шагдан тура
билдингир болгай. Респу-
бликаның агролеттур ажил-
дакчыларынын улам ө-
дик бодурукчулук ажил-
даарынын база бир «мага-
дылалы» тыттып келген.
Чурттагы чондан мал са-
дып алырын эки органи-
заастааны, күрүсө чангыны

аш-чем үндүрүүн күөсөт-
кени база мал-маганын он-
ча-менди камгалап алган
мен дөш совхозтарга бол-
гаш колхозтарга шаннал-
дарын тыттып болурунун
дугайында капысрылганы
Агролеттур эвилелиниң
даргазынын № 210 дузаа-
лынга кошкан.

Ол капысрылга ёзууар
алып болза, чондан мал
сатып алырын эки органи-
заастааны, күрүсө чангыны

ганизаастаары, күрүсө ча-
гыны, аш-чем үндүрүүн
күөсөдир, мал-маганын
онча-менди камгалап алы-
ры дөш чарыштын тия-
лелеринге хары улга
20 совхоз болган колхоз
кордакы болуп болур.
Бирги черин үш, иинги
черин чеди, үшүк черин
тос совхоз, колхоз хары
утда чаалап ал болур. Үш
бирги черин алган кол-

хозтар, совхозтарга окр-
бир УАЗ-469 деп машина-
ларын, чеди ийити черин
алганнарынга бир-бир
чүк машиналарын, тос
үшүк чер алганнарга изы-
бүр көдөз ажил-агыт те-
никазын элечек чокка ша-
налга садарын капысрыл-
галда бижөөн.

Мунурук чылдарда чон-
дан мал сатып алырын
совхозтар чарыш органи-
заастааны турган чүве
болгай. Ам ындыг чарыш
тыттып келген-дир. Кайы
совхоз, колхоз чоннуң азы-

рап өстүрүп каан малын
эл хөйү сатып ап шы-
даар ирги?

Агролеттур эвилелиниң
шанналдары көдөз турар-
даа болза, көдөз ажил-
агыт продукциянын өдү-
рер кызырып, ийитиниң
малының бажы чыры эркен
тудум эвөөсөк орамы эл-
дептиг. Агролеттур эвиле-
ли дараазында чарыштын
кадыг хевирин тып хэр
ири?

Шагтыр-оол МОНГУШ.

21-ДЕ АЖЫТТЫНАР

ССР-ийн Дээдэ Сөвдийн
чаа составының бирги хура-
лы 1991 чылдың октябрь
21-де, эргелиниң 10 шакта
Кремльге ССР-ийн Дээдэ
Сөвдийн палаталарынын
хуралдар залында Респу-
бликалар Сөвдийн болаш
Эвлек Сөвдийниң каттыш-
кан хуралы-биле ажил-
тынар.

Шагтыр-оол МОНГУШ.

Номчукчунун интервьюзу

КИЛАДИСТИН СОРУГАЛАРЫ

Интервью. Бо рубриканың алаанда парлаттыган
чүдүлериң номчукчу, колдуунда массалык инфор-
мация чепсизини ажилдакчылары кий-бир удур-
тукчуга, специалистке... чед берген, оон айтыр-
лар салган болур шыкажыг.

А бөгүн интервью бир изы — номчукчунун
айтырыны журналист кылган. Бистин редак-
циянын килдистерин келер чылын таңаар ажил-
даар деп турарын хөй-хөй номчукчулар сонурган
турар, ыңчанга редакцияга кээп-даа, өске черге-
даа чораша, журналистерден салган айтырларын,
харымыларын номчукчулар билги алыын дөш пар-
лаар деп дүгүрүштүвүс. Бо бир талазында, келер
чылын чон чүпү номчурулду деп айтыртыг допчу-
даа болза, хары болур. Ынчанга, бистин солун-
нун доктаамал номчукчу, бижикичилериниң би-
рөөн, эртемден Калгажик Ондарович Шастаржик-
биле редакциянын үлөтүр килдизиниң эргелечини
М. Д. Ондаров беседазын парладывис.

— Келер чылын «Шын»
солуну чагыдып алыр бе,
чагыдып алас бе деп
айтырм мээң бодууга-
даа ө-бүлөм кий-
гүнериниң журнууга-даа
каш-даа катап тургустунган.
Солун үчүстөп туруп бер-
бес ирги бе деп чыгыныш-
кын-дир ийин. Менден өске
та чекке кижик арамзаарлап,
солун чагыдыр аайын тып-
пайн турар чүве. Ынчанга
силерге келген херээм-даа
ол. Таптаашкын чылдарынын
мурунда-даа, таптаашкын
чылдарында-даа доктаамал
чагыдып ап, номчуп келген
солунуңа болгай.

Солуну чагыдыр бе, ча-
гытпас бе деп айтырм тур-
густунуң турда, силерден
эзээн чүдүлериң билеп алы-
сааш келген кижик мен. Си-
лериң солунуң килдиз өр-
гөтөлчиз кижик деп база би-
лди мен. Ынчанга ыңап
олурумын оа-дур ийин.

Бир-тээ, келер чылын
«Шын» солуну чагыдып ал-
ган кижик болганымда, мен
дүвүрөдүр турар мындыг ай-
тырлар бар: Келер чы-
лын солун неделада беш ка-
тап үнер хевээр артар бе?
Бо чылын дег чамдыкта үн-
мөстөп, номчукчуларын ым-
зандырып түбүң бербес бе?

— Тыва «Республиканың
Дээдэ Сөвди. Министрлер
Чөвүлели, редакция коллек-
тив солунуң тургузукчула-
ры апарган. Бо черлер ара-

зында керээ чаргаш, ат сал-
ган чүве. Солунуң недела-
да беш катап үнерин ол ке-
рээде база айтып каан. Ын-
чанга келер чылын солун
чангыс-даа катап үнүбөс,
чогусу үзүнде номчукчу-
ларга четкен турар уажу-
луг. Бо чылын күрүсө эр-
гилдиз кылдырын оралдаш-
кан кезек үймөңчилериниң
хайы-биле «Шын» солуну
үндүрер байтыгай, хары-даа
хаар чедип турганын билди
болгай силер. Саадын айты-
рымы база берге турду. Оон
ужун солун үмөйи турган
шы. Ындыг үзүктөлүш-
күннөр келер чылын турбас
ужурул. Ынчанга солуну-
нун чангыччылары улуг дыка
дүвүрөөн херээ чок боор.

— Силериниң килдизинер
экономика килдизинер. Ры-
нок харылааларыне шил-
чип турар үдө Тыва Рес-
публиканың чазанын про-
грамманы боттандырып та-
лазы-биле үлөтүр, туду.
транспорт болган харылаа
талазы-биле келер чылын
солунуң аршынарынга чүпү
чырылып бижитер бодап ту-
рар силер?

— Салып турар айты-
рымыр чөп-тур. Үлөтүрүлө,
тудугда, транспортта, ха-
рылаада база бөйдүс кам-
галалында рынок харылаа-
ларыне шилчигилени айты-
рыларын «Рынок болгаш
амырдал» деп рубри-

ана доктаамал чырыдар
деп планнап турар бис. Ры-
нок харылааларыне шил-
чигилениң чазак программа-
зын пропагандалаар талазы-
биле министрстволарын
болгаш ведомстволарын
удуртукчуларын болгаш
специалистериниң солунга,
телевидение болгаш радио-
га бижит чүдүлериңни те-
матиниң планын тургускан.
республиканың Министрлер
Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д.
Ооржак чыл эгезинде-ле ат
салып, бадыйлап каан турду.
Ынчалза-даа ол планда көр-
дүнгөн чамдык чүдүлериң
солунга үндүрер аргавыс
чок болган.

«Рынок» шилчиге үе-
зинде хергелел рыногу» деп
чүдүлү планнап алган тур-
дуус. Ол болдунгай бар-
ган. Экономика талазы биле
күрүсө комитетиниң дарга-
зынын оралакчызы А. Д.
Беган биживейн бар-
ган. Чурт-леттур кат-
тыжышкынынын чиги-
не директору В. С.
Постников база ойталаан.
«Рынок» экономиканын
үзүнде дашкы экономиктиг
ажыл-чорудуга» деп темага
республиканың Министрлер
Чөвүлелиниң Даргазына
оралакчызы В. А. Паруни
ону бижири ам-даа элек
дөш, база ойталап каанкан.
Келер чылын «Рынок» бол-
гаш амырдал» деп рубри-

Ф. СП-1

Министерство связи СССР

«Связь»

АБОНЕМЕНТ

на газету

«ШЫН»

на 1992 год по месяцам:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда

(почтовый индекс)

Кому

(фамилия, имя, отчество)

П в место

Д в место

«ШЫН»

на газету

«ШЫН»

на 1992 год по месяцам:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда

(почтовый индекс)

Кому

(фамилия, имя, отчество)

КУСТУН ШЫРАЙЫ

Октябрьның ийити чартыг-
да чымыг хүнер болур. Ол
үдө курьяк чайны тына ки-
жилер аажок ажылгаар: Ке-
рөөжөн улус кышка белетке-
ниң, ойбак-дымдын тыртар,
алгы-кежин сайгарар. Эр улус
тараа-былазын белеткээр.
Чеп-аргаччыны экип,
өрүтүр. Динчилер чер чеди
алыр дөш айтаныптар.
Орус улусту-биле алыр
болза, октябрьның ийити ча-
ртында эки хүнер болур. Ол
үдө ак-сөөк сатып алы-
рынга тээрмичалыг. Удур-
ледиң аалдажыр. Ырак чер-
лерге аргалыг болза чоруп
болмас.
Ажы-биле чутаалаарга,
аймык ийити чартыгына
кышкы шийичи кийип болур.
Хар кийр чааптар. Соок хү-
нер эгелээр. Айны көрүп
тургаш, калкан соорун, азы
келер чылын дүжүтүп ка-
дык болурун билги ап болур.
Ол дугайында кырган киж-
лөр көчүт эки билер.
Айны төшүзүнде киж-
лөрдө чөпкө чүве ап бол-
бас. Хөлүн эрттир далаш
болбас. Далажырга шала
багай болуп болур.
Бо материялды көлөмдөр-
лери көрүп тургаш кылган.

ТЫВА - ХАКАСИЯ

Тыва-Хакасия 1991 чылдың 9 айында социал-эко-
номиктиг хөгжүлдезиниң түңнеллери

1991 чылдың 9 айының түңнелдерин 1990 чылдың 9 айы-
ның түңнелдеринге хуута деңгээни

	Тыва Рес- публика	Хакас АССР
Күш-ажылдык бодурукчулук	93,8	104,7
Үлөтүр продукциянын хемчээли	87,2	105,2
Күрүсө көдөз ажилдагы продукциянын сатканы	88,1	85,0
Мал болгаш күш	80,7	94,3
Сүт	66,5	88,9
Чуурага	98,5	102,4
Дүң		
Капитал салымшыгы	94,0	109,9
Туду-монтаж ажилдары	86,3	96,9
Кол фондустарын ажилгалга кииргени	71,1	62,7
Чурттага тудуларын ажилгалга кииргени	97,5	99,9

Үлөттүр	Транспорт	
Нийти ажилгалдык автотранспурту-биле чүтүктөр сөөрткени	87,9	—
Садыг		
Бараанын үүрмөктөп сайгарганы:		
Нийти хөмчөдөи	87,9	91,8
Өртөктин ачы-дуза чөдирилгези		
Чурттаганы чоңга өртөктин ачы-дуза чөдирилгези	110,9	126,2

ВЕРШИННИНЕРНИНГ УЛУГ ӨГ-БҮЛӨЗІ

Кайгамчык ыржым чер. Сибирьде ленин ыржым булду. Ында элктри чыры, даргалар кайда боор! Эске черлер-беле харылзаа чүге агаар-буйду-стун байдалында хамааржыр.

Ынчалзак ында көжүп чедип келген старвер чүдүгелли кинилер ол черий ыржым. карангы дүмбей оран кылдыр санавайт турар. Патриарх лама Никонум үзүннен бээр эркен үш чүс чыл дургузунда старверлер чүгө боттарынга. бурганьга илгеп, бугуэрээр болган байчтыг эске десе-гелден дузалатчыны, кээр-гелди манавайт келгенер. Алдын байлактыг Вельмо-хемини бедик өрнине, дааш-шимзенин база бир хем

каттышкан белдиринге үжөн чындар эгезинде хей ажы-төдүг үш өг-бүлөдөр дудук-тардан үш чавыс бакчыны тудуп алганар. Олар Енисейни (Улуг-Хемин) дамы-штыр ауга эжиндирч чедип келген. Даштыг болган сайлыг Тунгусканы база та-вараан. Хей ажы-төдүг ол өг-бүлөлери, ылангы олар-нын эр элдерин ынчаарда «чонуну дайынны» деп чар-лаан турган. Олар ырак Сонгу чүкчү коллективиза-циядан болган чүдүгө даш-сруушкунерден даш бер-генер. Өг-бүлөлери эр-да, херзенин-даа элдерин чаа, берге амдыралы шак-ынчаар эгелзэн. Хемде, да-лайла балыктар, тайгада — ак-мел эмгекч.

«Чедир соктумаан кулак-

тар» деп старверлерни адаанынга чачыгып калган. Хей ажы-төдүг азыраары-га, чегмергенге четчир малды үш өг-бүлөниң улуг ээлери белеткеп, бойдустан дошкун агаар-буйду байда-лы алып эртеринге чачы-гып калганар. Вершинники өг-бүлөзине 13 ажы-төл, Гү-яевте — 10. Ынчалзак ол «кулал байлар» болду-нч кызымак күш-ажылы-ны хей малды азырап, есту-руу. Ажы-төдүг азыра-рынга ачтыч болган: бир шекте 10 литрен эвзэш сүттү бербес!

ЧУРУКТА: Филиппа Ер-молаевна Вершинники улуг өг-бүлө.

В. ВЕЛЕНГУРИННИНГ ФОТОЗУ. (СЭТА).

Тыва театры ажал, амдыралың соңуурган, тайгаар, оң шилерин доктаамал көп турар, чыгармачы коллективни таным, бийлер. Тыва Республикалык алдарлыг артизи Роза Серен-оолга эш-өрү бо хунерде байыр чедиптир турар-ла, оон юбилей бенефици тугузи композитор Г. Канжунг «Хануменың төөредиглери» деп хөг-жүнүг комедия-беле кады эрткен.

Театрның бо чылгы сезо-ну аяктынар деп турган хун артиске журашкан мен. Тыва театр болдуң чаа сезонун В. Канжунг «Ха-йраан боду»-биле ажалар чачылдыг. Сезон аякты-нын, байрал кескө-зиге Р. Ч. Серен-оол шиге Ханым кайдай Хорлуу-На-хым ойнаарыга белет-кип турда, ажалын со-нуурган чугаалаштык.

Уран чүүлге ынакыл, олчө орук эскерин чоруура, хей кезинде-ле, салгал да-чаан боор болгай. Аммы-ралымын театр-биле хол-бап, силерин артист бол-ганын, чүгү чүс идиглиг болганын, угунардан эвес мынаан, Роза Чалбаевна?

— Ада-немниң ажал-ын уран чүүлден ажал улус, ачам — зоотехниктеп, авам — кезээде-ле эмгектеге ажалдан чораан. Школячы чылдарымдан-на уран чүүлге сонугалдыг чораан мен, ылангы акробатка дээде ычкан аажок мен, чыда кал-бас. Москвага чыл хире үс-де циркке өөренип турганым ынанган база таваарылга эвес. Ынчалзак ачаа өөр-едилгенин уламчылавайт бар-ган мен. «Чүгө?» деп айт-тар боор силер. Мындыг болган чүсө ол, төртүтүгөн черин — Бай-Татаным Шуй. Бистин чедип цирк арти-стери боор үнгөн Күжүгет Хемин-оол, Дмитрий Очур оларны авам, аям билер, танымал болган ычыл тур-ган улус-тур ийин ам бо-даарга аян, «цирктэрге ды-на берге хире чүс-дир ийин, уруум. ай-айы-чүс, чыл-чы-лы-биле чоруу бээр, аал-оранынга-даа шоолуг келбес алаар хире чүс-дир» дээр-ге, ычанан ада-немни-биле бооп, оон май улаштыр өөренип барган мен.

— Цирк артизи болбайн барганынга хомудас-тыр чилер бе?

— Чок, хомудас мен. Ол дээрзинде бичин кини-нин сеткили хомудал, сет-килге аар бооп турганым чү-гаажок. Ам... ам чок. Аммы-ралым деме-ле уран чүүл-биле, театр-биле хол-башты. Циркке турган бол-зума, пенсияже үе берген олтурар-дыр мен, шын-арти-зи киниге чылдар, чыгар-барымдаа чок болгай. Ынчал

кээрге, мээң база кады ажал-дап турар үе-чере эштериниң чогаалчы ажалы, че-диншенин, чүгү дээр акы чүсөл харын, бедин дээр бе, ам-даа хурунусту, чога-алчы диклошенин үзүш-де бис. Чүгө ажал, ажал дикри дег аян.

Санкт-Петербургтун (ычан бол Ленинградтун) театр, кинематография бол-ган музика институту дооскан болгай силер, ачыл-наларга артист чылдар диги-күселлери бүтпейн барган цирк сонда безин күштүг

ДОННАЖЫГ

болуп артак-дыр. Циркке турганар ол кыска хуусаа бегүгү ажал-инжирини эгезин салган деп болу-дур. Күзүнн чедип алыр дээр болгай.

— Аммыралым черге ычкан барып, ам бодаарга алызында уран чүүл-биле, чогаалчы ажал-биле хол-бакыр турган кини-дир мен ийин. Институтте кирер бе-тинде, Кызылга театр ча-нында студияга кирип алган турдум. Алдан чылдарым эгези чүсө ол. Институтта кады өөренип дооскан эштерим бо, көрүкчүлөр билер болгай, кады ажалдан чор-боп. Институт доозуп, мер-гежил чедип алганымыс-биле алыр болза, театрда ийин салгалдын артистери бооп турар бис. Чылдар билдир-тис боор-дур, бистерин ам театрыны кол ээлери кылдыр көрүп болур. Ынчанга бис-ти солуур, бистин орунууна кээр аныктары база бодал турар бис. Санкт-Петербур-га Неванын театр академия-зын үш хире чыл болган доозуп келир ажал солдар, кыстар бар, доозуп келгире оларын бут кырыга тургу-зуп катгызыса деп бодал-биле манай турар бис.

— Чүгү эки бодал, со-рулду-дур. Билер-ле болгай бис, театр дээрге база-ла аммырал болгай. Ынчанга ойнап келгенер шилер-нерден кандыг роль, ову-херир силерге эйне чогул, сагыш-сеткилери-биле туду-жол, Роза Чалбаевна?

— Эдентиг көрөңи тур-ган, студияга өренип бооп хуумен-не улагды берген херэжес кинилер. Бистин аравыска чок кылдыр бе-дүтүчтүг чугаалар бола, кадайлар ролго ойнап кел-дим. А инитизи-биле ава ки-жинин, ие-херэжес кини-ни ову-херир менээ чок, ону сценага тургузар, аас-кежик. Шыгыч аммыралга ава кинини туржуң, оон бодалын, чүткүлүн, чымчак сеткилдин көргүзери дег чүсө майда болур. Сес-биле ону дамчылар берге-дир, кандыг-даа байдалдар ава ава-ла болгай. Бо бодалым «Истелге» деп шинде, «Иенин шөлүнде», «Иелер шиткелинде» болган өске-даа шилерде ойнап роль-дарым балдылар. «Он үшүк даргага» херэжес тран-рикт, «Хүнүк ыраакылары» деп шинде чунар-бакыч эр-

төгүтүнде кинога ойнап тырттырган артистер эвзэш эвс дээрин көрүкчүлөр би-дир. Таптыг эскерип көөр болза, олар молдууда-ла пенсияже үе бершү, кинога ажалдап чоруп турдулар. Ынчанга чикээ, бистин хоочуннарымыс Максим Мун-зук, Николай Өзгө-оол, бо хүмшөре бистин аравыска чок Окан Ензан угай суг-ларын тырттырып чоруп турган үзүн бодал көөр болза, ол ажал мурнуушта деп идегеп болур.

— Бо айтыргыч хаууда аммыралырга хамаары-тырып көрсө кандыгы, Ро-за Чалбаевна. Силерниң өг-бүлөлери чогаалчы ажалы-нын кинилерин дикри болгай бис. Владимир Се-диковиң театр ажалдан турарында аныга, шүдү-күтү, шилер база бичин ту-рар. Уран чүүл, ол даш-чалгы сеткил-сагыш аммы-ралык силерни донаштыр-ган эвес бе?

— Чүгү дээр деп мен, театр институтуна кады өөренип турдууус. Бис ий-ден аныга, кады өөренип турган өөрүстөн өг-бүлө тудуп чурттаг бергенер бар болгай. Ам кады ажалдан чор бис.

Артист кинини ажалы чик эвес, ылангы өг-бүлө-ге деткиник, дузаланы-ның кайы хире чугулазын билер бис. Театрга эртер «ойнаттырмаан ролялар» деп киноруска доктаамал кир-жиң келдинс. Тилекки бооп турган үелерин-даа бар. Ача кирири дээр-ге база-ла чогаалчы ажалы. Ынчанга демеңир, сүмелсир мындаг бис.

Бистин ажалымын на-рынан, ойнагыл талаларын чогаалчы шилер кини-ер билер-дир ийин. Оон-кө-рүстүгүг хонук-хонук-биле көкүчү-дүжүп чоруп бээр өг-бүлөниң, уруг-харылыг улуска чугаажок нарын. Ы-чанга өг-бүлө, ажал-ыл-ке-даа деткиме херек.

— Тунисинде чачыл болган айтыргыч моон соң-гар чогаалчы планмын кандыг ири?

— Кол-ла чүсө — ди-лешкиник, чогаалчы ажал. Театрда моон-даа соң-гар чаа-чаа шилер тургу-сунуп турар болганда, чаа ролялар бисти манап турар. Салым-чалан санага төрү-түнер болгай, чогаалчы ажалды байдып, чонума бараан болур даш улам кы-зар алаар мен.

Аммырал театр-биле, мында ажалдан турар эш-өрү-биле донашкан артиске бүтү талалыг чога-алчы чедипшенин күзеп калыар.

Вера КУУЛАР.

Чедипшенин бар-даа болза...

ТРЕНЕРНИНГ БОДАЛЫ

Хостуг хүреш бистин республикада элзэп сай-зырап ораар спорттун бир-рөөн. Тыва мөгелер чик дашыг хуерир талазы-биле чүгө Си-бирде эвес, харын СССР-де, Европада бол-гаш делегеге ат-сугаа үнүп турары өөрүштүг.

Маана хамаарыштыр ГСФСР-ниң алдарлыг тренери, СССР-ниң спорт мастери Валерий О Ю Н-бисте Валерий коррес-пентежес бесадын кыл-ган.

Валерий Мадыр-оол-ович, Тыванын спортчу-ларынын талазында аамы-уде кайдыг ажалдар кыл-дын турары база оларның дугайыга чүпү бодал турар силер?

— Мээң өөреникчи, де-легей чергелгип спорт мас-тери Александр Доржу хү-режирин дооскан сонда, ча адарыны спортунга көсүк чери ээлей берген деп бодалар мен. Харын мырмалый хостуг хуерити ажал эгелзэн деп болур. Маана делегей чергелгип спорт мастери Елена Ту-татчинованың чедипшени-неринге чүгү чедирбес апажок. Чүгү дие ол СССР чемпионназынга каш удаа киришкен, ачаа эки түнделдеринг болуп, чурт-тун шилеринг командазын-биле кижигуну бузурел-шин-биле кирген болгай. Ынчанга Елена СССР-ниң база Европанын чемпи-ону атты чаалап алган,

команда талазы-биле де-легей маргалдааның шилериниң эдилексини бе-дик атка төлөтүп болду. Оон-биле чергелештир бистин хостуг хүреш шко-ларын болган оң тренер-лери кызымак ажалдан турган деп санаар мен. Моон түнделдерге келир үсүн талантлыг анык мөгелери кестүп турар апарды. Оларын араан-дан Чечен-оол Монгушту, Буян Биче-оолду база Ар-тыш Доржуун адап болур. Черге мынчан, кызымак ажал халас барбас дээр болгай. Чикээлээр, 1991 чылда олодиз солдар ара-ныга олимпийн күрүлөр шыколазынын анык мөгез Чечен-оол Монгуш СССР-ниң болган Европанын чемпиону деп атты чаалап алганын билер болгай бис.

Оң тренери Чалдым Оор-жа. Бо чедипшин дээрге чүгө мөгени эвес, харын тренери, оларын күреш школазын ат-алдары дээрин айткы каары ар-тыш эвес. Улуг чедипшени-дир. А чедипшин деп чүд, ону кайчар чедип алырды, кижиги бузуу ону мындаа бе, оон эң улуг чадазы кайдал? Ындыг чикетиг айтыргаларга харыялап көрөң. Чүгү дие мен бодум ол улуг спорт-чу орукту эркен кини болгандаа, ону соңуурган чада турар улус бары ча-даас.

Тренерлеп ажалдан эгел-зинимден бээр ам удаас

чээрби чыл болур. Анык мөгелерин кижиги орузуп бичинденн тур-ла хү-решке ынак, кызымак, эки чүрүмүгү база ханы күсүл-диги белекенир болза, че-диншенин турар алаар, харын-даа СССР-ниң спорт мастери атты чедип ап болур болгай. Ынчаарга СССР-ниң шилеринг ко-манданын составыже мөгө бузуу кирери оелен эвес. Чүгү дие манаа ту-сан чүгө, бижыг тура-орук, эң шынар күш-ла-мыр, чурум негеттнер алаар. Бир эвс бо мөгел-дерин кайы-бирзэн до-лунмас болза, ол күр-септирге. Чүгү дээр спортка эң улуг чедипш-енин дээр — улуг улуз аравың. Евроаа база де-легей чемпионаттары ола-ган олимпий оюннари болган.

Ынчанга бистин мөгө-вис Чечен-оолга хамаары-штыр айыр болза, оо аммы-ралында элзэп солдар ара-ныга чемпионнаш, бо-дунга улуг орукту ажал-тан анык мөгө деп мөгел көрүп чоруур мен. Оон спортту оруу узун болган берге. Мээң күсүлм сол-за — Чечен-оол ам-даа эки хүрежип, белекенип тур-ган, чоорту улуг улус ара-ныга СССР, Европа, ха-рын-даа делегей чергелгип маргалдааларга эки кир-жиң чоруур. Бистин ал-дарлыг мөгөвис А. Доржу-дан-даа ажыг хуерсий деп күзээр-дир мен.

— Бистин анык мөгелери-нис болган оларны моон соңгар хей-биле белекес, кулавырлар тур-гузарыга хамаарыштыр чүпү чугаалап болур силер. Валерий Мадыр-оол-ович?

— Хостуг хүрештин бистин республикада кула-вырлары эвзэш деп черге чугаалап мындаас мен, чү-гө дие оон ораар шынар мөгелер бар деп үстүндө айткан мен. Ол талазы-биле ажалдан мындагып турар. Тунислер баган эвес. Ындыг-даа болза исти-тин «аскап турар» талаа-рыс база бар. Чүд дие республиканын дээди бол-гаш чамдык тускай орту-мак мөгелерге «хуерити» аныктарын спортке, оон иштине хостуг, хүрешке хаара тудуп-даа турар болзусса, бугуэрлээр-де, ажал-айтырларга ажал-дын аныктарын эвилел-дээр талазы-биле кылып турар ажалымыс көнүчү сула. Ону ажалы-биле чу-гаалаар алаар. Чүгү дие, тренерлерин хей кезин «жөөк» чедип шапка чедип ажалдаш, чана бээр. А аркан үсө олар-биле ажалдан турарларын ча-ды дика эвзеш. Бо ажал-дын «чугуламын» чоруулар даш толгай хемгелерин алып үе келген. Ычан бистин мергелинвис-даа, кулавыр-даа элзэн көдүр-дүр деп бодалар мен.

ЧАРЛАП

Улетир артистчларын, чуртталга бакчыларын огу-тин, хирзирин, кургап бу-рулери болган бок улу-штер аймаан орттериниң улус депутаттарынын Күсүл ко-митетинин 1991 чылдын сентябры 10-да № 601 шыл-тирнн баугаар хораан.

Тайылбыр алыры-биле бойус «амгалдынын хоорай комитетини 3-48-77 те-лефонун ажаллап болур.

Виктор КАРА-САЛ чу-гаалашкан.

— Санаал-бодалы р н ы номчулал-биле үзөңип, чертер интервьюлар даш чедипшенин.

Зоя БЕГЗИ.

Күшүртүгү суур.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

Тыва Республиканын Ном үндүрер чер, политрга.

фия болган ном салдынын херектеринин талазы.

биле күштө комитетинин типографиясы. Кызыл.

Шетиники болган Кранченко күдүмчүзү, бажын № 1

хүндө 3 катап ижин тур-ган, аркан улус семизил бээр. Оон чүрээ олчаа эки алаар чораан. Устунде алаа-ным аржаннарын ийин өмнөүрге байлаа мыкыл.

Та бугуернер, та бугуе-нер. Боттары кезеп холу, бугу-биле тудуп база басып мага-ботту дегип тургаш, бугуэрзе улам эки. Мээң сү-мем бо-дур.

Зоя БЕГЗИ.

Күшүртүгү суур.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

Тыва Республиканын Ном үндүрер чер, политрга.

фия болган ном салдынын херектеринин талазы.

биле күштө комитетинин типографиясы. Кызыл.

Шетиники болган Кранченко күдүмчүзү, бажын № 1

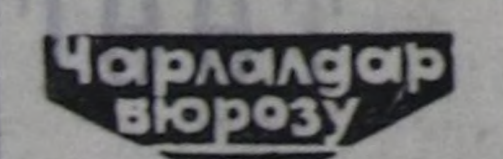
хүндө 3 катап ижин тур-ган, аркан улус семизил бээр. Оон чүрээ олчаа эки алаар чораан. Устунде алаа-ным аржаннарын ийин өмнөүрге байлаа мыкыл.

Та бугуернер, та бугуе-нер. Боттары кезеп холу, бугу-биле тудуп база басып мага-ботту дегип тургаш, бугуэрзе улам эки. Мээң сү-мем бо-дур.

Зоя БЕГЗИ.

Күшүртүгү суур.

телевидение

ОКТЕБРЬ 18

БИРТИН ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 «Эртен», 9.05 «Он алды харлыгларга чедир болган оон-даа ууллар-га», 9.50 «Чок кинизинге ынакыл», 11.05 Мулти-фильмдер, 11.40 «Бурнуг Залааның танчы», 12.00 ТМА, 12.15 Телефильм, 12.35 — 13.10 В. Леонтьев ырлар.

15.15 «Анна Павлова». Беш сериялыг уран-чечен теле-фильм, 5-ки серия, 16.15 Мултифильм, 16.35 Вале-рий болган Татьяна Кли-мовтар ырлар, 17.10 Уруг-тар театрларынын айты-рыларынын дугайында ламчылыг, 17.30 Концерт, 18.10 Сонуграларга, 18.25 «Блокот», 18.30 ТМА, 18.45 «Кижиги болган хой-лу», 19.30 Информатив, 20.00 «Вид», 21.00 Информатив программа, 21.40 «Вид», 01.00 ТМА, 01.15 Концерт, 02.10 — 03.25 «Чок кини-зинге ынакыл», Уран-чеч-ен телефильм.

ИЙТИН ПРОГРАММА МОСКВАДАН

ТТ дамчылыглары

8.00 Эртенги гимнастика, 8.15 Мултифильм, 8.25 Англи дыл, 1-чи чыл, 8.55 Англи дыл, 9.25 «Про-кофьев дугайында сак-тыннык», 2-ти кезээ, 10.10 Эрзүдтерге сула шикээштин, 10.40 «Ажы-чак чүсө», 12.40 Коллаж, 12.45 «Алмазтың куржак», Уран-чечен телефильм, 2-ти серия, 13.50 Фильм-балет, 14.15 «Портрет», Телефильминн баштайгы көр-гүзүү, 14.45 — 15.25 Кон-церт.

16.45 «Надыкыл», 17.15 Джаз-күрер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 Уругларга фильм, 18.30 «Кижиги дугайында дугайында 20 минута», 18.50 Медээлер, 19.00 Медээлер, 19.05 «Саян элзөөне кезээ», Уран-чечен хөгжүмчү про-грамма, 19.55 Чарлаадр.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер, 20.20 «Тамчыктыг удулар, чаш-тар», 20.35 Залыбурда «Вестник», 21.30 Конга ааар суугааында, 21.43 Концерт, 00.00 — 00.53 Футбол.

УШКУ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.15 Делегей рыногунче дүлгүр, 18.45 Россия парла-ментизинин медээлери, 19.00 Поголовже немецте-риниң айтыргаларын дугайында дамчылыг, 19.30 Австрали башисменин Россияга таарышканы ай-тыргаларын дугайында, 19.55 Реклама, 20.00 — 20.20 Медээлер.

ЧАРЛАП

Улетир артистчларын, чуртталга бакчыларын огу-тин, хирзирин, кургап бу-рулери болган бок улу-штер аймаан орттериниң улус депутаттарынын Күсүл ко-митетинин 1991 чылдын сентябры 10-да № 601 шыл-тирнн баугаар хораан.

Тайылбыр алыры-биле бойус «амгалдынын хоорай комитетини 3-48-77 те-лефонун ажаллап болур.

Виктор КАРА-САЛ чу-гаалашкан.

— Санаал-бодалы р н ы номчулал-биле үзөңип, чертер интервьюлар даш чедипшенин.

Зоя БЕГЗИ.

Күшүртүгү суур.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

Тыва Республиканын Ном үндүрер чер, политрга.

фия болган ном салдынын херектеринин талазы.

биле күштө комитетинин типографиясы. Кызыл.

Шетиники болган Кранченко күдүмчүзү, бажын № 1

хүндө 3 катап ижин тур-ган, аркан улус семизил бээр. Оон чүрээ олчаа эки алаар чораан. Устунде алаа-ным аржаннарын ийин өмнөүрге байлаа мыкыл.

Та бугуернер, та бугуе-нер. Боттары кезеп холу, бугу-биле тудуп база басып мага-ботту дегип тургаш, бугуэрзе улам эки. Мээң сү-мем бо-дур.

Зоя БЕГЗИ.

Күшүртүгү суур.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

Тыва Республиканын Ном үндүрер чер, политрга.

фия болган ном салдынын херектеринин талазы.

биле күштө комитетинин типографиясы. Кызыл.

Шетиники болган Кранченко күдүмчүзү, бажын № 1

хүндө 3 катап ижин тур-ган, аркан улус семизил бээр. Оон чүрээ олчаа эки алаар чораан. Устунде алаа-ным аржаннарын ийин өмнөүрге байлаа мыкыл.

Та бугуернер, та бугуе-нер. Боттары кезеп холу, бугу-биле тудуп база басып мага-ботту дегип тургаш, бугуэрзе улам эки. Мээң сү-мем бо-дур.

Зоя БЕГЗИ.

Күшүртүгү суур.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

Тыва Республиканын Ном үндүрер чер, политрга.

фия болган ном салдынын херектеринин талазы.

биле күштө комитетинин типографиясы. Кызыл.

Шетиники болган Кранченко күдүмчүзү, бажын № 1

хүндө 3 катап ижин тур-ган, аркан улус семизил бээр. Оон чүрээ олчаа эки алаар чораан. Устунде алаа-ным аржаннарын ийин өмнөүрге байлаа мыкыл.

<